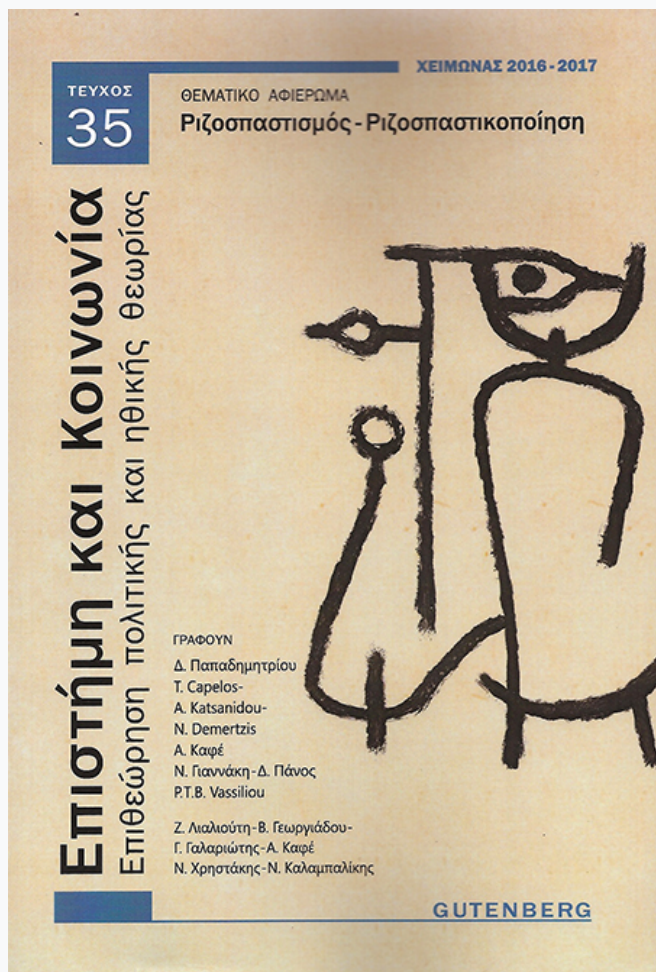

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 35 (2017)

Ριζοσπαστισμός - Ριζοσπαστικοποίηση

Η Ακροδεξιά στην Ανατολική Ευρώπη: Οι μεταμορφώσεις της, η σχέση της με τα κοινωνικά κινήματα και την Ευρωπαϊκή Ενοποίηση

Γεώργιος Κόρδας

doi: [10.12681/sas.11495](https://doi.org/10.12681/sas.11495)

Copyright © 2017, Γεώργιος Κόρδας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κόρδας Γ. (2017). Η Ακροδεξιά στην Ανατολική Ευρώπη: Οι μεταμορφώσεις της, η σχέση της με τα κοινωνικά κινήματα και την Ευρωπαϊκή Ενοποίηση. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 35, 217–227. <https://doi.org/10.12681/sas.11495>

Γεώργιος Κόρδας*

Η ΑΚΡΟΔΕΞΙΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ:
ΟΙ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΤΗΣ,
Η ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗ

Οι έρευνες των πολιτικών επιστημόνων τις τελευταίες δεκαετίες έχουν καταλήξει στην αναγνώριση τριών εξελικτικών κύματων της Άκρας Δεξιάς στη Δυτική Ευρώπη (von Beyme 1988: 8-10· Γεωργιάδου 2008: 87-88, 90). Ενώ τα κύματα αυτά διαμορφώθηκαν σε ένα σχετικά μακρύ χρονικό διάστημα έξι δεκαετιών, στην Ανατολική Ευρώπη και στα Βαλκάνια το πολιτικό σκηνικό αναδείχθηκε μετά την πτώση του κομμουνισμού κατά έναν ριζικά διαφορετικό τρόπο. Πιο συγκεκριμένα η πτώση του Τείχους του Βερολίνου το 1989 συνέβαλε στη διάχυση του εθνικισμού στη νέα πολιτική πραγματικότητα. Επιπλέον η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από μια ιδιότυπη οικονομική μετάβαση, όπου οι 'κοινωνικά χαμένοι' αποτελούν —δυσνητικά— εκλογικό κοινό για την Ακροδεξιά.

Η πολιτειακή μετάβαση που συντελείται κατά την περίοδο αυτή παραμένει ατελής, εξαιτίας των ισχυρών ερεισμάτων που διαθέτει η ιστορική κληρονομιά του κομμουνισμού, αλλά και της επιρροής του προπολεμικού φασισμού στη νέα Άκρα Δεξιά.

---

* Υποψήφιος Διδάκτορας Πολιτικής Επιστήμης, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών <giwkordas@hotmail.com>

Οι αυταρχικές αυτές κληρονομίες οδηγούν στην παρομοίωση των υπό μετάβαση χωρών με τη μεσοπολεμική Δημοκρατία της Βαϊμάρης (Minkenberg 2009: 447) αποτυπώνοντας ως ασταθείς και προβληματικές τις νέες χώρες και υποβαθμίζοντας τα θεσμικά επιτεύγματα των τελευταίων ετών. Συνέπεια όλων αυτών είναι η ανάδυση μιας θεμελιώδους πρόκλησης για την εξέλιξη του εκδημοκρατισμού στην περιοχή, καθώς η ενίσχυση της ακροδεξιάς αντισυστημικότητας, που λαμβάνει χώρα μέσα από την ενδυνάμωση του λαϊκιστικού λόγου και του πολιτικού αυταρχισμού καθώς και με την επανεμφάνιση αλυτρωτικών ιδεολογιών, συντελείται όταν επιχειρείται η ένταξη των χωρών της περιοχής στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.).

Σε μια χρονική περίοδο όπου η άνοδος της τρομοκρατίας και τα οικονομικά αδιέξοδα εντείνουν τις πιέσεις που ασκούνται στις παραδοσιακές πολιτικές οικογένειες, το ίδιο όπως και οι πληθυσμιακές ροές προς την Ευρώπη, που έχουν αυξηθεί κατακόρυφα εξαιτίας προπάντων της προσφυγικής κρίσης, ο ακροδεξιός χώρος αποκομίζει πολιτικά και εκλογικά κέρδη. Τα κέρδη αυτά προκύπτουν σε βάρος της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ενοποίησης, η οποία ευνοεί την πολυπολιτισμικότητα και την απομείωση της σημασίας των εθνικών συνόρων, καθιστώντας πειστικότερη την ακροδεξιά θεώρηση των πραγμάτων που προκρίνει την ‘εθνική’ διάσταση ως υπέρτερη της ‘ευρωπαϊκής’ (Llamazares & Reino-Gomez 2013: 792-793).

Το δοκίμιο αυτό ασχολείται με δύο πρόσφατες μελέτες για την εξέλιξη της Άκρας Δεξιάς στην Ανατολική Ευρώπη: τον συλλογικό τόμο που επιμελήθηκε ο Michael Minkenberg και τη συγκριτική μελέτη της Alina Polyakova. Ο Minkenberg θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους μελετητές του ακροδεξιού φαινομένου με συνεχή ερευνητική παρουσία στο συγκεκριμένο πεδίο από τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Εκτός από την Άκρα Δεξιά έχει ασχοληθεί με το φαινόμενο του ευρωσκεπτικισμού καθώς και με τη σχέση της εκκλησίας με την Άκρα Δεξιά. Ο συλλογικός τόμος —στον οποίο αναφερόμαστε— περιλαμβάνει μια σειρά μελετών κοινό σημείο των οποίων είναι η προσπάθεια να αναδείξουν την πρόοδο που έχει συντελεστεί στις

χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και το πώς αυτή επηρεάζεται από την εμφάνιση της Ακροδεξιάς. Ο Minkenberg επισημαίνει πως ο συλλογικός τόμος υπηρετεί δύο στόχους: να αναδείξει α) τον βαθμό αλληλεπίδρασης της Άκρας Δεξιάς με εγχώριους και διεθνείς πολιτικούς δρώντες και β) τα αποτελέσματα αυτής της σχέσης, τα οποία τοποθετούνται πέραν των φιλελεύθερων θεσμικών αλλαγών που έλαβαν χώρα τη μετακομμουνιστική περίοδο.

Ο τόμος χωρίζεται σε τέσσερα μέρη: στο πρώτο μέρος οι von Beyme και Minkenberg διαμορφώνουν τη δομή του βιβλίου. Ο διεθνούς φήμης γερμανός πολιτικός επιστήμονας Klaus von Beyme, που ήταν από τους πρώτους που ερεύνησαν το φαινόμενο της ευρωπαϊκής Ακροδεξιάς, μελετά τη θεωρία των μετασχηματισμών μέσα από τις εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα στα πολιτικά συστήματα των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Όπως υποστηρίζει, οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι νεαρές δημοκρατίες γίνονται ορατές από την άνοδο του λαϊκισμού και τις πολιτικές και οικονομικές τους επιτυχίες στην εξελικτική τους δυναμική. Με τη σειρά του ο Minkenberg επιδιώκει να εννοιολογήσει το ακροδεξιό φαινόμενο στις χώρες μελέτης περιγράφοντας την εκλογική του παρουσία και τους παράγοντες που διαμορφώνουν τη ζήτησή του (σε επίπεδο κομμάτων και κοινωνικών κινημάτων) στο κοινωνικό σώμα.

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου αφιερώνεται στο συγκριτικό πλαίσιο και αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο η Lenka Bustikova ασχολείται με τη σχέση που διαμορφώνεται ανάμεσα στην Άκρα Δεξιά και τις μειονότητες μετά την πτώση του κομμουνισμού στην Ανατολική Ευρώπη. Το ενδιαφέρον της προσέγγισης αυτής έγκειται στο γεγονός πως ο εκδημοκρατισμός και ο εκσυγχρονισμός της περιοχής παραμένει ατελής, με αποτέλεσμα το επίπεδο φιλελευθεροποίησης των νέων χωρών να μη διευκολύνει την κοινωνική ένταξη των μειονοτήτων, διατηρώντας σε υψηλά επίπεδα την κοινωνική ένταση. Στο επόμενο κεφάλαιο ο Andrea Pirro υποστηρίζει πως ανεξαρτήτως εκλογικών αποτελεσμάτων η Ακροδεξιά έχει καταφέρει να αποκτήσει αυξημένη βαρύτητα στη διαμόρφωση του πολιτικού σκηνικού διαχέοντας την ατζέντα της σε όλο το μήκος του

ιδεολογικού άξονα. Για να υποστηρίξει το επιχείρημα αυτό, ο Pirro χρησιμοποιεί ως μελέτες περίπτωσης τη Βουλγαρία, την Ουγγαρία και τη Σλοβακία. Στο επόμενο κεφάλαιο οι Barek Pytlas και Oliver Kossack μελετούν την επιρροή που ασκεί η Άκρα Δεξιά στο μετακομμουνιστικό πολιτικό σύστημα εστιάζοντας στις περιπτώσεις της Βουλγαρίας, της Ρουμανίας, της Ουγγαρίας, της Πολωνίας και της Σλοβακίας. Όσον αφορά τη μεθοδολογία, χρησιμοποιείται μια μεικτή ερευνητική μέθοδος, βάσει της οποίας αναδεικνύονται οι χωρικές και αφηγηματικές μετατοπίσεις των υπό έρευνα περιπτώσεων. Το συμπέρασμά τους είναι πως τα ακροδεξιά κόμματα επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τη θεματολογία της πολιτικής ατζέντας, αναγκάζοντας τα υπόλοιπα κόμματα να τα ακολουθήσουν. Στο τελευταίο κεφάλαιο του δεύτερου μέρους οι Daunis Auers και Andres Kasekamp ασχολούνται με την Άκρα Δεξιά στις χώρες της Βαλτικής.

Στο τρίτο μέρος του βιβλίου το ενδιαφέρον στρέφεται σε μελέτες περίπτωσης από την περιοχή της Κεντρικής Ευρώπης. Η Dominika Kasprovicz αναλύει την πολωνική Ακροδεξιά δίνοντας έμφαση στη σταδιακή μετατόπισή της από το κέντρο της πολιτικής σκηνής στο πολιτικό περιθώριο της. Οι Peter Kreko και Gregor Mayer μελετούν τη σχέση που αναπτύσσεται στην πολιτική σκηνή των Μαγυάρων ανάμεσα στο ακροδεξιό Jobbik και το κυβερνών κόμμα Fidesz, όπου το δεύτερο ενσωματώνει στην ατζέντα του τη ρητορική του πρώτου. Ο Miroslav Mares επικεντρώνεται στον ρόλο της Ακροδεξιάς κατά τον μετασχηματισμό της τσεχικής δημοκρατίας και διερευνά τη συμβολή της στη δημοκρατική σταθεροποίηση κατά τη μετακομμουνιστική περίοδο. Τέλος οι Olga Gyarfasova και Grigorij Meseznikov αναφέρονται στους δρώντες, στο πρόγραμμα και στην απήχηση της ριζοσπαστικής εθνικιστικής Δεξιάς στη Σλοβακία, στην οποία οι προκλήσεις που φέρνει στο προσκήνιο το 1989 καθώς και η προσπάθεια δημιουργίας συγκεκριμένου ιστορικού αφηγήματος ενισχύουν την ακροδεξιά δυναμική.

Στο τέταρτο μέρος του βιβλίου το ερευνητικό ενδιαφέρον μεταφέρεται στην περιοχή των Βαλκανίων καθώς και στην περίπτωση της Ουκρανίας. Η προβληματική του πρώτου κεφαλαίου

ξεφεύγει από τον πυρήνα των υπολοίπων τμημάτων του βιβλίου και εστιάζει στη σχέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ρουμανίας, η οποία γίνεται αντιληπτή με όρους κοινωνικού κινήματος, με την Άκρα Δεξιά. Όπως επισημαίνει ο Gabriel Andreescu, η ιδιαιτερότητα της Ρουμανίας εντοπίζεται στα αυξανόμενα κύματα ξενοφοβίας και μειωμένης ανεκτικότητας από την πλευρά του πληθυσμού, την ίδια ώρα που σε πολιτικό επίπεδο έχει δοθεί έμφαση στη μέριμνα για τις μειονοτικές ομάδες. Ο Randu Cinpoeș επιχειρεί να αναλύσει την ακροδεξιά δυναμική στη Ρουμανία, εστιάζοντας σε τέσσερα επίπεδα: της εκλογικής πολιτικής, της κομματικής πολιτικής, της διακομματικής δυναμικής και των πολιτικών γνωριμιών καθώς και της αλληλεπίδρασης μεταξύ της δημόσιας ρητορείας και της κοινής γνώμης. Ο Kiril Avramov ασχολείται με την καθιέρωση της βουλγαρικής Ακροδεξιάς στην κεντρική πολιτική σκηνή της χώρας, που συντελέστηκε τόσο μέσα από τα κυκλικά κύματα που παρουσιάζει ο λαϊκισμός στη χώρα μετά το 2001, όσο και από την απουσία μιας ‘αμυντικής γραμμής’ των πολιτικών κομμάτων απέναντι σε αυτή. Το τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου ρίχνει φως στον ρόλο των κομμάτων και των κινημάτων στην ουκρανική ακροδεξιά, όπου η Alina Polyakova καταγράφει τον κινηματικό χαρακτήρα της Ακροδεξιάς μετά το 2012.

Η Polyakova ανήκει στους νεότερους ερευνητές του ακροδεξιού φαινομένου με πεδίο μελέτης της την ευρωπαϊκή ήπειρο και έμφαση στην κινηματική μορφή της Ακροδεξιάς. Η έρευνά της είναι συγκριτικού περιεχομένου και επιχειρεί να προσεγγίσει τη ‘σκοτεινή’ πλευρά της ευρωπαϊκής ενοποίησης, δίνοντας έμφαση στους κοινωνικούς και πολιτιστικούς παράγοντες που συνδέονται με την άνοδο των ακροδεξιών κινημάτων στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Η ‘σκοτεινή’ πλευρά της ενοποιητικής διαδικασίας, επισημαίνει η Polyakova, οφείλεται στην αντίληψη που έχει δημιουργηθεί για την Ε.Ε., σύμφωνα με την οποία αυτή αποτελεί μια ‘ελιτίστικη διαδικασία’, που δομείται από τα πάνω προς τα κάτω. Η θέση αυτή υποστηρίζεται από δύο στοιχεία: τη χαμηλή αλληλεπίδραση των ευρωπαίων πολιτών με τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. και την αρνητική αίσθηση που

δημιουργείται από την παρέμβαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε εθνικά ζητήματα. Αποτέλεσμα είναι η δημιουργία μιας αντιθετικής σχέσης δυναμικού περιεχομένου: τη στιγμή που η Ε.Ε. κινείται προς μια διευρυνόμενη μορφή υπερεθνικής ενοποίησης, η Άκρα Δεξιά που υποστηρίζει εμμονικά τα εθνικά σύνορα στο πλαίσιο ενός παραδοσιακού έθνους-κράτους αυξάνει τη δυναμική της κυρίως στη Δυτική Ευρώπη. Τελικά η ‘σκοτεινή’ πλευρά της ενοποίησης υποστηρίζει θέσεις όπως ‘τον αυστηρότερο συνοριακό έλεγχο’, ‘τη μισαλλοδοξία απέναντι στους “μη ευρωπαίους λαθρομετανάστες”’ ή ‘τη διαφύλαξη της εθνικής παράδοσης και κουλτούρας’. Τα παραπάνω αποτελούν χαρακτηριστικά του εθνικισμού, μιας ιδεολογίας ανοιχτά αντίθετης με το όραμα της ενοποίησης της Ευρώπης. Στόχος της συγκεκριμένης μελέτης που συνέγραψε η Polyakova είναι η ανάδειξη αυτής της συγκρουσιακής σχέσης.

Επιδιώκοντας να υποστηρίξει θεωρητικά τις αντιφάσεις της υπερεθνικής ανάπτυξης η συγγραφέας εξετάζει τις ομοιότητες στις συνδέσεις αγοράς και κοινωνίας, ενός μοντέλου που είναι κομβικό στο έργο του Καρλ Πολάνυι. Ο Πολάνυι κάνει λόγο για μια ‘διττή τάση’ στην κοινωνία: από τη μία έχουμε τον οικονομικό φιλελευθερισμό, ‘που επιδιώκει να εδραιώσει την αυτορρυθμιζόμενη αγορά’, και από την άλλη ‘την αρχή της κοινωνικής προστασίας’. Αυτή δημιουργεί ένα είδος αντικινήματος με τη μορφή του προστατευτικού παρεμβατισμού και με στόχο τη διατήρηση της παραγωγής και της σχέσης ανθρώπου-φύσης στην υπάρχουσα μορφή τους (Πολάνυι 2001: 131). Πιο συγκεκριμένα οι αντιευρωπαϊκές ιδεολογίες, οι οποίες εντοπίζονται στα άκρα του πολιτικού φάσματος, αποτελούν αποτελεσματικότερα πλαίσια κινητοποίησης της Άκρας Δεξιάς, ενώ οι αντιευρωπαϊκές συμπεριφορές αναπτύσσονται όταν η ευρωπαϊκή οικονομία καταρρέει. Ως λύση ο Πολάνυι προέτασε την περαιτέρω οικονομική ενοποίηση της ευρωπαϊκής ηπείρου, κάτι ωστόσο που δεν κινείται παράλληλα με την πολιτική και πολιτισμική της ενοποίηση.

Όπως και το σύνολο της βιβλιογραφίας, έτσι και η Polyakova αποδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στον εθνικισμό, αναγνωρίζοντάς

τον ως κομβικό σημείο για τη ριζοσπαστικοποίηση στην περιοχή μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης. Για τον λόγο αυτόν αποδέχεται τον ορισμό που δίνει ο Minkenberg για τον ακροδεξιό εξτρεμισμό, σύμφωνα με τον οποίο το 'κύριο στοιχείο είναι ο μύθος του ομογενοποιημένου έθνους, ένας ρομαντικός και λαϊκιστικός υπερεθνικισμός, ο οποίος αντιτίθεται ανοιχτά στις αρχές του ατομισμού και της καθολικότητας'.

Η Polyakova τυπολογεί τα κόμματα της ακροδεξιάς σκηνής ως 'ριζοσπαστικά δεξιά' κάνοντας χρήση δύο βάσεων δεδομένων: του Manifesto Project Database και της έρευνας ειδικών των Benoit και Laver. Διατυπώνοντας τις ερευνητικές της υποθέσεις επιχειρεί να μελετήσει τη σχέση ανάμεσα στην Άκρα Δεξιά και τον οικονομικό και μεταναστευτικό άξονα στο πλαίσιο των θεωριών της ζήτησης, αλλά και τις μεταβλητές της πολιτικής σταθερότητας, της εμπιστοσύνης και των αναλογικών εκλογικών συστημάτων στο πλαίσιο των θεωριών για τις πολιτικές ευκαιρίες. Η συγγραφέας καταλήγει πως με την άνοδο της Άκρας Δεξιάς δεν συνδέεται η οικονομική κρίση —ισα-ίσα που ισχύει το αντίθετο—, ενώ η άνοδος της μετανάστευσης την ενισχύει· η δε επιρροή του εκλογικού συστήματος κρίνεται ασαφής μεταβλητή στη διακύμανση της ισχύος του ακροδεξιού φαινομένου.

Στη συνέχεια επιχειρώντας η συγγραφέας να συνδέσει τα ακροδεξιά κινήματα με την κινηματική θεωρία επισημαίνει την εξάρτησή τους από άτομα, τα οποία και αναλαμβάνουν όλες τις ζωτικές λειτουργίες τους, όπως στρατολόγηση νέων μελών (ακτιβισμός), δημιουργία οργανώσεων, πορείες και διανομή φυλλαδίων. Τη μελέτη των κινήματων επιλέγει να την πραγματοποιήσει στην Ουκρανία, καθώς η παρουσία των ακροδεξιών κομμάτων και των εθνικιστικών κινήματων στη χώρα μέχρι το 2012 ήταν εξαιρετικά αποτυχημένη. Η μετέπειτα εντυπωσιακή άνοδος της δυναμικής τους ωστόσο καθιστά ενδιαφέρουσα την αναλυτική καταγραφή της ουκρανικής ακροδεξιάς πολιτικής σκηνής. Το πρωτότυπο στοιχείο της έρευνας είναι η προσπάθειά της Polyakova να κατανοήσει τις κινηματικές στρατηγικές του ακροδεξιού κόμματος Svoboda, μέσα από συνεντεύξεις

που πραγματοποιήσε με μέλη του. Πρόκειται για ένα εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα, αφού στις πρώην σοβιετικές χώρες τα κόμματα είναι αρνητικά στην παροχή στοιχείων σε ερευνητές, μια εκ διαμέτρου αντίθετη στάση συγκριτικά με εκείνη των αντίστοιχων κομμάτων στη Δυτική Ευρώπη. Στηριζόμενη στα αποτελέσματα της μελέτης της στην Ουκρανία η Polyakova πραγματοποιεί μια ιστορική αναδρομή του κινηματικού φαινομένου στη μεταπολεμική εποχή, καταλήγοντας πως η δημιουργία των ακροδεξιών κομμάτων αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της εξέλιξης των πολιτικών κινημάτων.

Επανερχόμενοι στο βιβλίο που επιμελήθηκε ο Minkenberg, στον επίλογό του ο ίδιος μαζί με τον Kossack επισημαίνουν πως η δημοκρατική ωρίμανση που έλαβε σταδιακά χώρα στην περιοχή της Ανατολικής Ευρώπης καθώς και η ενσωμάτωση στην Ευρωπαϊκή Ένωση δεν στάθηκαν ικανές διεργασίες για την υποχώρηση του υπερεθνικισμού. Αυτή η παρατήρηση δημιουργεί ένα παράδοξο, το οποίο αποτελεί και το ερευνητικό ερώτημα πάνω στο οποίο αναπτύσσεται ο συλλογικός τόμος: πώς εξηγείται η διατήρηση ή/και αύξηση του υπερεθνικισμού στην περιοχή, ενώ δεν παρουσιάζεται ανάλογη εκτίναξη της εκλογικής δυναμικής της Ακροδεξιάς; Αυτό το ερευνητικό κενό επιδιώκει να καλύψει η συγγραφική ομάδα του συγκεκριμένου τόμου, εστιάζοντας στον ρόλο των κινημάτων και των οργανώσεων του ακροδεξιού χώρου. Από την πλευρά της η Polyakova στο δικό της βιβλίο θέτει ως κεντρική θέση της έρευνάς της την απομάκρυνση των σύγχρονων ευρωπαϊκών κοινωνιών από το όραμα της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Αυτό συμβαίνει, εξηγεί η συγγραφέας, επειδή το τελευταίο θεωρείται πως περιλαμβάνει την πολιτική, οικονομική και πολιτισμική ενοποίηση, στην πράξη όμως το εγχείρημα της οικονομικής ενοποίησης φαίνεται πως διευρύνει το πολιτισμικό χάσμα.

Η βιβλιογραφική σημασία του ερευνητικού τόμου του Minkenberg έγκειται στα εξής σημεία: κατ' αρχάς πρόκειται για μια αναλυτική μελέτη χωρών 'χαμηλής ερευνητικής αξιολόγησης', όπως η Βουλγαρία και η Ρουμανία, η οποία εστιάζει στον ρόλο που διαδραματίζουν τα κινήματα της Άκρας Δεξιάς.

Επιπλέον έμφαση δίνεται σε ιδιαίτερες περιπτώσεις οργανώσεων που κινούνται στον χώρο της ‘υποκουλτούρας’, αλλά και στη σημασία του θρησκευτικού παράγοντα ως μέσου διάχυσης στην κοινωνία της ακροδεξιάς ιδεολογίας. Τέλος η πληθώρα των ποσοτικών δεδομένων που χρησιμοποιήθηκαν συμβάλλει στην κατανόηση τόσο της πολιτικής πραγματικότητας που διαμορφώνεται σε κάθε υπό μελέτη χώρα, όσο και των μετασχηματισμών που σημειώνονται σε αυτή τη γεωγραφική περιοχή. Η προσθήκη στη βιβλιογραφία ενός ερευνητικού έργου όπως το συγκεκριμένο βοηθά στην κατανόηση των προκλήσεων που αντιμετωπίζει η νεαρή ακόμα δημοκρατία στις χώρες της περιοχής, όσο και στις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η ευρωπαϊκή διεύρυνση. Το βιβλίο που επιμελήθηκε ο Minkenberg εκδόθηκε το 2015, λίγο μετά την επιτυχημένη εκλογική παρουσία της Άκρας Δεξιάς στις Ευρωεκλογές του Μαΐου 2014. Την ίδια στιγμή ήταν εμφανής η κοινωνική δυσαρέσκεια από την αδυναμία των κατεστημένων κομμάτων να διαχειριστούν την οικονομική κρίση, αλλά και να ανταπεξέλθουν στην εκτίναξη των προσφυγικών ροών. Αυτοί οι δύο παράγοντες συνέβαλαν στον πολλαπλασιασμό των κοινωνικών συμπεριφορών που έρχονται ανοιχτά σε ρήξη με στοιχεία της —επιδιωκόμενης να εγκαθιδρυθεί— ‘ευρωπαϊκής ταυτότητας’. Συνέπεια αυτών υπήρξε η ενίσχυση των δυνάμεων που λειτουργούν αντιθετικά απέναντι στην ευρωπαϊκή ιδέα καθώς και η δυνατότητά τους να διαχέουν τις ιδέες τους στο κοινωνικό και πολιτικό σώμα, στρέφοντας την προσοχή μας στο πώς θα ήταν δυνατό να διασφαλιστεί το ευρωπαϊκό οικοδόμημα από τέτοιου είδους πιέσεις.

Ερευνητικά η μελέτη της Polyakova είναι εξίσου σημαντική, αφού πρόκειται για μια από τις πρώτες έρευνες πάνω στη σχέση Ακροδεξιάς και ευρωπαϊκής ενοποίησης με έμφαση την Ανατολική Ευρώπη. Η συγγραφέας επιχειρεί να προσεγγίσει την Άκρα Δεξιά μέσα από τη βιβλιογραφία των κοινωνικών κινημάτων, στηριζόμενη σε πρωτογενές υλικό που συγκεντρώθηκε μέσα από συνεντεύξεις με μέλη του ακροδεξιού χώρου. Επιπλέον στρέφει το ενδιαφέρον των ερευνητών τόσο στη σχέση της Άκρας Δεξιάς με τις διαστάσεις της ευρωπαϊκής ενοποίησης,

όσο και στη σχέση της με τα εκλογικά συστήματα που απαντώνται στην περιοχή. Συνεπώς η συγγραφέας συζητά το φαινόμενο της Άκρας Δεξιάς από τη σκοπιά τόσο της πολιτικής και της εκλογικής κοινωνιολογίας όσο και της θεσμικής ανάλυσης.

Ενδιαφέρον θα παρουσίαζε μια εκτενέστερη μελέτη του ρόλου που διαδραματίζει η ‘υποκουλτούρα’ στην ακροδεξιά οργάνωση και στην όλη πολιτική της παρουσία, αλλά και η περαιτέρω διερεύνηση του κινηματικού χαρακτήρα της, καθώς συναντώνται στην περιοχή τόσο χώρες με εκλογικά ασήμαντη Ακροδεξιά, αλλά έντονη κινηματική δράση, όσο και χώρες με ισχυρή Ακροδεξιά και παράλληλη κινηματική δράση. Επιπλέον τα έργα αυτά θα μπορούσαν να αποτελέσουν μια πρώτη βάση για μια αναλυτικότερη προσέγγιση της δυτικοευρωπαϊκής (και της ελληνικής) Ακροδεξιάς από τη σκοπιά της ‘υποκουλτούρας’ και των πολιτικών κινήματων. Στη φάση μάλιστα που έχει εισέλθει η ευρωπαϊκή ενοποίηση —ύστερα από το βρετανικό δημοψήφισμα και την πληθώρα των λαϊκιστικών πιέσεων που δέχεται η Ε.Ε.— τέτοιου είδους μελέτες είναι ιδιαίτερα σημαντικές για την κατανόηση της δυναμικής που αναπτύσσει η Άκρα Δεξιά σε κοινωνίες, οι οποίες φαίνεται να πιέζονται ιδιαίτερα από την πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Michael Minkenberg (επιμ.), *Transforming the Transformation? The East European Radical Right in the Political Process*, Routledge 2015, 396 σελ.

Alina Polyakova, *The Dark Side of European Integration: Social Foundations and Cultural Determinants of the Rise of Radical Right Movements in Contemporary Europe*, Stuttgart: Ibidem Press 2015, 236 σελ.

Γεωργιάδου, Β. (2008). *Η Άκρα Δεξιά και οι συνέπειες της συναίνεσης: Δανία, Νορβηγία, Ολλανδία, Ελβετία, Αυστρία, Γερμανία*. Αθήνα: Καστανιώτης.

- Llamazares, I. & M. Reino-Gomez (2013). 'The Populist Radical Right and European Integration: A comparative analysis of party vote', *West European Politics*, 36(4): 789-816.
- Minkenberg, M. (2002). 'The Radical Right in Postsocialist Central and Eastern Europe: Comparative Observations and Interpretations', *East European Politics and Societies*, 16(2): 335-362.
- Minkenberg, M. & P. Perrineau (2009). 'Leninist Beneficiaries? Pre-1989 legacies and the radical right in post-1989 Central and Eastern Europe. Some introductory observations', *Communist and Post-Communist Studies*, 42(4): 445-458.
- Πολάνυι, Κ. (2001). *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός*, Αθήνα: Νησί-δες.
- von Beyme, K. (επιμ.) (1988). *Right-Wing Extremism in Western Europe*. London: Frank Cass & Co. Ltd.
- von Beyme, K. (1988). 'Right-Wing Extremism in Post-War Europe', στο του ίδιου, *Right-Wing Extremism in Western Europe*, London: Frank Cass & Co. Ltd.